

لا إله إلا الله
محمد عبده

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و
نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع این پایان‌نامه
متعلق به دانشگاه رازی است.

دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات عرب

پایان نامه جهت اخذ درجه‌ی کارشناسی ارشد

عنوان پایان نامه
سبک شناسی شعر دینی سید حیدر حلّی

استاد راهنما:

دکتر تورج زینی‌وند

استاد مشاور:

دکتر علی‌اکبر محسنی

نگارش:

مریم مطهری

تیرماه ۱۳۹۲

تقدیم به:

پدر بزرگوار و مادر مهربانم؛

آن دو فرشته‌ای که از خواسته‌هایشان گذشتند، سختی‌ها را به جان خریدند و خود را سپری بلای مشکلات و ناملایمات کردند تا من به جایگاهی که اکنون در آن ایستاده‌ام برسم.

و تقدیم به همسرم؛

اسطوره زندگی‌م، پناه خستگی‌م و امید بود‌نم.

تشکر و تقدیر:

سپاس خدای را که سخنوران، درستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت‌های او ندانند و کوشندگان، حق او را گزاردن نتوانند. و سلام و درود بر محمد و خاندان پاک او، طاهران معصوم، هم آنان که وجودمان و امدار وجودشان است؛ و نفرین پیوسته بردشمنان ایشان تا روز رستاخیز...

بدون شك جایگاه و منزلت معلم، اجل از آن است که در مقام قدردانی از زحمات بی-شائبه‌ی او، بازبان قاصر و دست ناتوان، چیزی بنگاریم.

اما از آنجایی که تجلیل از معلم، سپاس از انسانی است که هدف و غایت آفرینش را تامین می-کند و سلامت امانت‌هایی را که به دستش سپرده‌اند، تضمین؛ بر حسب وظیفه و از باب «من لم یشکر الخلق لم یشکر الخالق» بسی شایسته است از استاد با کمالات و شایسته؛ جناب آقای دکتر زینی وند که در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ ننمودند و زحمت راهنمایی این رساله را بر عهده گرفتند؛ همچنین از استاد محترم، جناب آقای دکتر محسنی، که زحمت مشاوره این رساله را بر عهده داشتند و از اساتید فرزانه و دلسوز؛ جناب آقای دکتر امیری و جناب آقای دکتر محمدی که زحمت داوری این رساله را منتقل شدند؛ کمال تشکر و قدردانی را دارم. باشد که این خردترین، بختی از زحمات آنان را سپاس گوید.

چکیده:

سید حیدر حلّی یکی از بزرگترین شاعران عراق است. شعر او بویژه شعر دینی‌اش، در خدمت مردم و ارزش‌های انسانی- اسلامی قرار دارد. او توانسته است میان شعر دینی و اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی حاکم بر روزگار خویش پیوندی محکم برقرار کند. مضمون اصلی شعر دینی وی، مدح و رثای اهل بیت (ع) بویژه رثای امام حسین (ع) است. وی در این غرض شاعری نوگراست و بر اغلب شاعران این فن برتری یافته است. شعر دینی او تصویر دقیقی از آرزوها و مشکلات مردم جامعه و دعوت آنان به مبارزه و مقاومت است. از نظر سبک و اسلوب، شعر دینی او تقلیدی و در چارچوب شعر سنتی قرار دارد؛ اما از هر گونه ابداع و ابتکار در معنا و مضمون خالی نیست. وی در پیشبرد معانی شعر خویش، در کنار صنعت بیان و علم معانی، از محسنات بدیعی نیز بهره جسته است؛ اما در بکارگیری آنها، جانب اعتدال را رعایت نموده و از غرق شدن در این گونه صنایع، خودداری نموده است.

کلید واژگان: سید حیدر حلّی، شعر دینی، شعر شیعی، اهل بیت (ع).

عنوان	صفحه
فصل اول: کلیات پژوهش	
۱-۱- تعریف موضوع.....	۲
۲-۱- پرسش.....	۲
۳-۱- فرضیه.....	۲
۴-۱- اهمیت، ضرورت و اهداف تحقیق.....	۳
۵-۱- کاربرد پژوهش.....	۳
۶-۱- پیشینه‌ی پژوهش.....	۳
۷-۱- روش پژوهش.....	۴
۸-۱- ساماندهی پژوهش.....	۴
فصل دوم: بررسی و تحلیل اوضاع سیاسی، اجتماعی، ادبی روزگار سید حیدر حلی	
۱-۲- جغرافیای حله و تاریخ فرهنگی آن.....	۶
۲-۲- روزگار حلی.....	۸
۱-۲-۲- اوضاع سیاسی.....	۸
۲-۲-۲- اوضاع اجتماعی.....	۹
۳-۲-۲- اوضاع ادبی.....	۱۰
۳-۲- اسم و نسبت.....	۱۱
۴-۲- ولادت و زندگی.....	۱۱
۵-۲- خانواده‌ی شاعر.....	۱۲
۶-۲- شخصیت اخلاقی شاعر.....	۱۳
۱-۶-۲- عزت نفس.....	۱۳
۲-۶-۲- مقام و منزلت والا.....	۱۳
۳-۶-۲- ایمان و تقوا و سخاوت.....	۱۴
۴-۶-۲- شاعر و نویسندگانی توانمند.....	۱۴
۷-۲- سید حیدر حلی و اوضاع اجتماعی.....	۱۴
۸-۲- حلی و پیشوایی ادبی.....	۱۸
۹-۲- حلی و شعر.....	۱۸
۱۰-۲- اغراض شعری وی.....	۱۹
۱-۱۰-۲- رثا.....	۱۹
۱-۱-۱۰-۲- عوامل رثای حلی.....	۲۰
۱-۱-۱۰-۲- عوامل درونی.....	۲۰
۲-۱-۱۰-۲- عوامل فرهنگی.....	۲۰
۳-۱-۱۰-۲- عامل پیوند نسبی.....	۲۰

۲۰	..... ۲-۱-۱۰-۲- انواع رثای حلی
۲۰	..... ۱-۲-۱-۱۰-۲- رثای اهل بیت (ع)
۲۲	..... ۲-۲-۱-۱۰-۲- رثای عام
۲۳	..... ۲-۱۰-۲- مدح
۲۳	..... ۱-۲-۱۰-۲- مدح اهل بیت (ع)
۲۴	..... ۲-۲-۱۰-۲- مدح عام
۲۴	..... ۱-۲-۲-۱۰-۲- مدح نسب هاشمی
۲۵	..... ۲-۲-۲-۱۰-۲- مدح اخلاق
۲۶	..... ۳-۱۰-۲- تشبیب (تغزل)
۲۷	..... ۱-۳-۱۰-۲- تشبیب در آغاز تهنیت‌ها
۲۷	..... ۲-۳-۱۰-۲- تشبیب در آغاز مدایح
۲۸	..... ۳-۳-۱۰-۲- تشبیب در آغاز رثا
۲۹	..... ۴-۱۰-۲- سیاست
۳۰	..... ۵-۱۰-۲- وجدانیات
۳۱	..... ۶-۱۰-۲- اخوانیات
۳۱	..... ۷-۱۰-۲- تهنانی
۳۲	..... ۸-۱۰-۲- عتاب
۳۳	..... ۹-۱۰-۲- تخامیس
۳۳	..... ۱۰-۱۰-۲- موشحات
۳۴	..... ۱۱-۱۰-۲- حماسه
۳۵	..... ۱۲-۱۰-۲- تاریخ نامه‌ها
۳۵	..... ۱۱-۲- تألیفات
۳۶	..... ۱۲-۲- وفات شاعر
۳۷	..... نتیجه

فصل سوّم: شعر دینی و اندیشه‌ی حلی

۴۰	..... ۱-۳- معرفی قصیده‌های دینی شاعر و اندیشه‌های وی
۴۰	..... ۱-۱-۳- مدایح
۴۰	..... ۱-۱-۱-۳- مدح رسول اکرم (ص)
۴۰	..... ۲-۱-۱-۳- مدح امام حسین (ع)
۴۱	..... ۳-۱-۱-۳- مدح امام موسی بن جعفر و محمد الجواد (علیهما السلام)
۴۳	..... ۴-۱-۱-۳- مدح حضرت مهدی (عج)
۴۵	..... ۵-۱-۱-۳- مدح امیر المؤمنین علی بن ابی طالب (ع)
۴۵	..... ۲-۱-۳- مرثی
۴۵	..... ۱-۲-۱-۳- رثای امام حسین (ع)
۴۶	..... ۲-۲-۱-۳- رثای امیر المؤمنین علی (ع)

۵۷	.....۳-۲-۱-۳-رثای حضرت ابوالفضل العباس (ع)
۵۸	.....۳-۲-منبع اندیشه‌ها و افکار حلی
۵۸	.....۳-۲-۱-دین
۵۸	.....۳-۲-۲-جامعه
۵۹	.....۳-۳-اهمیت افکار حلی
۶۵	.....۳-۴-تقلید یا نوآوری
۶۹	.....۳-۵-صحت اندیشه‌های شاعر
۷۰	.....نتیجه

فصل چهارم: تحلیل ساختاری شعر دینی حلی

۷۲	.....۴-۱-صور بلاغی
۷۳	.....۴-۱-۱-تشبیه
۷۳	.....۴-۱-۱-۱-تشبیه بلیغ
۷۶	.....۴-۱-۱-۲-تشبیه مفصل مؤکد
۷۷	.....۴-۱-۱-۳-تشبیه مجمل مرسل
۷۸	.....۴-۱-۱-۴-تشبیه مفروق
۷۹	.....۴-۱-۱-۵-تشبیه جمع
۸۰	.....۴-۱-۲-استعاره
۸۰	.....۴-۱-۲-۱-استعاره تصریحیه
۸۳	.....۴-۱-۲-۲-استعاره‌ی مکنیه
۸۶	.....۴-۱-۳-تشخیص (جان بخشی)
۸۸	.....۴-۱-۴-مجاز
۸۸	.....۴-۱-۴-۱-مجاز عقلی
۸۸	.....۴-۱-۴-۱-۱-اسناد به سبب
۸۹	.....۴-۱-۴-۱-۲-اسناد به زمان
۸۹	.....۴-۱-۴-۱-۳-اسناد به مکان
۹۰	.....۴-۱-۴-۱-۴-اسناد به مصدر
۹۰	.....۴-۱-۴-۲-مجاز مفرد مرسل
۹۰	.....۴-۱-۲-۴-۱-علاقه آلیت
۹۰	.....۴-۱-۲-۴-۲-علاقه جزئیت
۹۱	.....۴-۱-۲-۴-۳-علاقه‌ی محلّیت
۹۱	.....۴-۱-۲-۴-۴-علاقه‌ی حالیت
۹۱	.....۴-۱-۲-۴-۵-اعتبار مایکون
۹۲	.....۴-۱-۵-کنایه
۹۲	.....۴-۱-۵-۱-کنایه از صفت
۹۳	.....۴-۱-۵-۲-کنایه از موصوف

- ۹۴..... ۳-۵-۱-۴- کنایه از نسبت
- ۹۵..... ۲-۴- بدیع
- ۹۵..... ۱-۲-۴- صنایع لفظی
- ۹۵..... ۱-۱-۲-۴- ردّ العَجْز علی الصدر
- ۹۷..... ۲-۱-۲-۴- جناس
- ۹۷..... ۱-۲-۱-۲-۴- جناس اشتقاق
- ۹۸..... ۲-۲-۱-۲-۴- جناس مطلق
- ۹۸..... ۳-۲-۱-۲-۴- جناس لاحق
- ۹۹..... ۴-۲-۱-۲-۴- جناس مضارع
- ۱۰۰..... ۵-۲-۱-۲-۴- جناس زاید
- ۱۰۱..... ۶-۲-۱-۲-۴- جناس مقلوب
- ۱۰۱..... ۳-۱-۲-۴- سجع
- ۱۰۱..... ۱-۳-۱-۲-۴- سجع متوازی
- ۱۰۲..... ۲-۳-۱-۲-۴- سجع مطرف
- ۱۰۲..... ۳-۳-۱-۲-۴- سجع مرصع
- ۱۰۲..... ۴-۱-۲-۴- موازنه
- ۱۰۳..... ۴-۱-۲-۴- مماثله
- ۱۰۳..... ۲-۲-۴- صنایع معنوی
- ۱۰۳..... ۱-۲-۲-۴- ارساد
- ۱۰۴..... ۲-۲-۲-۴- عکس
- ۱۰۵..... ۳-۲-۲-۴- تشابه الأطراف
- ۱۰۵..... ۱-۳-۲-۲-۴- تشابه اطراف لفظی
- ۱۰۵..... ۲-۳-۲-۲-۴- تشابه اطراف معنوی
- ۱۰۶..... ۴-۲-۲-۴- طباق
- ۱۰۷..... ۵-۲-۲-۴- مقابله
- ۱۰۸..... ۶-۲-۲-۴- حُسن تعلیل
- ۱۰۹..... ۷-۲-۲-۴- مراعات نظیر
- ۱۰۹..... ۸-۲-۲-۴- تجاهل العارف
- ۱۱۰..... ۹-۲-۲-۴- تجرید
- ۱۱۱..... ۳-۴- بهره گیری از علم معانی
- ۱۱۱..... ۱-۳-۴- اسلوب امر
- ۱۱۴..... ۲-۳-۴- اسلوب نهی
- ۱۱۵..... ۳-۳-۴- اسلوب استفهام
- ۱۱۷..... ۴-۳-۴- اسلوب ندا
- ۱۲۰..... ۵-۳-۴- اسلوب تَمَنّی
- ۱۲۱..... ۶-۳-۴- اسلوب تعجّب

۱۲۲	۷-۳-۴- اسلوب قسم.....
۱۲۳	۸-۳-۴- التفات.....
۱۲۴	۹-۳-۴- اعتراض .....
۱۲۵	۱۰-۳-۴- کاربرد دعا.....
۱۲۶	۱۱-۳-۴- حُسن طلب.....
۱۲۶	۱۲-۳-۴- کاربرد نفرین.....
۱۲۷	۴-۴- کاربرد حکمت و ضرب‌المثل .....
۱۲۸	۵-۴- تقلید یا نوآوری .....
۱۳۵	۶-۴- تأثیر پذیری از آیات قرآن کریم .....
۱۳۵	۱-۶-۴- تأثیرپذیری واژگانی .....
۱۳۵	۱-۱-۶-۴- وام‌گیری .....
۱۳۹	۲-۱-۶-۴- برآیندسازی .....
۱۴۰	۲-۶-۴- اثرپذیری گزاره‌ای.....
۱۴۰	۱-۲-۶-۴- اقتباس و تضمین.....
۱۴۱	۲-۲-۶-۴- حل (تحلیل).....
۱۴۳	۳-۶-۴- اثرپذیری الهامی - بنیادی.....
۱۴۴	۴-۶-۴- اثرپذیری تلمیحی .....
۱۴۷	۵-۶-۴- اثرپذیری چند سویه .....
۱۴۸	۷-۴- بهره‌گیری از نهج البلاغه.....
۱۴۸	۸-۴- بهره‌گیری از نیایش‌های اسلامی .....
۱۵۰	۹-۴- بهره‌گیری از حدیث شریف .....
۱۵۰	۱۰-۴- تفسیر معانی.....
۱۵۱	۱۱-۴- عنصر عاطفه.....
۱۵۲	۱-۱۱-۴- عاطفه‌ی حزن و اندوه .....
۱۵۳	۲-۱۱-۴- عاطفه‌ی خشم و غضب.....
۱۵۴	۱۲-۴- الفاظ در شعر دینی حلی.....
۱۵۴	۱-۱۲-۴- گزینش واژه .....
۱۵۶	۲-۱۲-۴- طول واژه .....
۱۵۷	۳-۱۲-۴- معجم لغوی (واژه‌نامه‌ی شاعر).....
۱۶۲	۱۳-۴- تلمیح.....
۱۶۷	۱۴-۴- حماسه .....
۱۶۸	۱۵-۴- موسیقی شعر .....
۱۶۹	۱-۱۵-۴- موسیقی ظاهری .....
۱۶۹	۱-۱-۱۵-۴- موسیقی بیرونی.....
۱۷۲	۲-۱-۱۵-۴- موسیقی درونی.....
۱۷۵	۲-۱۵-۴- موسیقی معنوی .....

١٧٦	١٦-٤- وحدت عضوی
١٧٨	١٧-٤- وحدت موضوعی
١٨٢	١٨-٤- حُسن مطلع
١٨٣	١٩-٤- حُسن ختام
١٨٥	نتیجه
١٨٧	منابع

پیشگفتار

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا وَ نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ (ص) وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ.

سید حیدر حلّی در نیمه‌ی شعبان ۱۲۴۶هـ.ق در شهر حلّه، دیده به جهان گشود. یک سال بیشتر نداشت که پدرش را از دست داد، و تحت سرپرستی عمویش، سید مهدی، قرار گرفت. حلّی، سبک‌های ادبی، فنون مختلف شعری، تاریخ گذشتگان، معارف دینی و دیوان شاعران بزرگ قدیم عرب را نزد عمویش آموخت و مقدمات تحصیل خود را در حلّه گذراند؛ آنگاه به نجف اشرف رفت و از محضر بزرگان فقه و اصول و خطابه بهره‌ها برد. او با تکیه بر هوش و استعداد ذاتی و خدادادی خویش، همت و تلاش عمومی مهربان و معلّم دانشمند خود را به ثمر رساند. وی بی‌شک، یکی از بزرگترین شاعران متعهد عراق است. شعرهای دینی او، بویژه مرثیه‌های وی در سوگ امام حسین (ع) شهره‌ی خاص و عام گشت و در این عرصه بر بیشتر شاعران برتری یافت.

این دانشمند توانا و ادیب برجسته، در روزگاری می‌زیست که سرزمینش از استبداد و ستم حکومت نژادپرستانه‌ی عثمانی‌ها رنج می‌برد. از این رو، بر آن شد تا با بهره‌گیری از شعر دینی، مردم را به سوی بیداری و قیام رهنمون نماید.

شعر او، متضمّن اندیشه‌ای والا، الهی، انسانی و آموزنده و به معنای حقیقی کلمه‌ی شعر است. اما ادیبان، شاعران، منتقدان معاصر عرب در یک صد و اندی سال گذشته، سید حیدر و شعر جاودانه‌ی او را مطرح نکرده و در حدود مجالس مذهبی به آن پرداخته‌اند و توجّهی شایسته و در خور نسبت به شعر و ادب او - با قطع نظر از صبغه‌ی مذهبی و دینی‌اش - نداشته‌اند. از این رو، نام و شعر او بیشتر در کتب قدیمی، دینی و دائرةالمعارف‌ها آمده است نه در آثار ادبی تخصصی و فنی.

به نظر می‌رسد این عدم توجّه به شعر سید حیدر حلّی، بیشتر به خاطر این است که بیشتر شعرها و آثار او در موضوع مدح و رثای خاندان وحی و اهل بیت نبوت و امامت و یا خاندان‌ها و شخصیت‌های روحانی، علمی و دینی عراق است و در لابه‌لای اشعارش به صراحت یا کنایه، هجو و نکوهش دشمنان اسلام و مخالفان آل علی (ع) نیز دیده می‌شود. همچنین حلّی، در موضوعات دیگرش مانند مطایبه و غزل و ... کمتر شعر دارد. همین امر باعث شده که ادیبان و شاعران و مؤلفان روشن‌فکر معاصر عرب، همانند بیشتر روشن‌فکران قرن نوزدهم و بیستم که تحت تأثیر جریان‌های ضدّ مذهبی، از مذهب و دین‌گریزان بودند، از کنار آثار فاخر و آسمان‌پیمای سید حیدر حلّی بگذرند و آن را به هیئت‌های عزاداری و موبک‌های مذهبی و حسینی واگذارند.

محور اساسی این پژوهش، شعر دینی حلّی است. اگرچه پژوهش‌های نادری درباره‌ی شعر حلّی انجام شده است، اما پژوهش‌های جامع و دقیقی درباره‌ی سبک شناسی شعر دینی ایشان صورت نگرفته است. لذا در این مسیر با کمبود منابع، بویژه در زمینه‌ی ترجمه و تحلیل شعر این شاعر متعهد مواجه شدیم.

مضمون‌های برجسته‌ی شعر دینی حلّی؛ مدح و رثای اهل بیت (ع) بویژه رثای امام حسین (ع)، پیوند میان دین و چالش‌های جهان اسلام، فراخوانی به بیداری و انتقام از ستمگران و ... به شمار می‌آیند. حلّی در زمینه‌ی سبک و ساختار شعری، شاعری است که دو مرحله‌ی؛ تقلید و تجدید را آزموده است. بیان چالش‌ها و دشواری‌های جهان اسلام در سبک و شیوه‌ی کلاسیک شاعران عرب از ویژگی‌های بارز شعر دینی اوست.

بکارگیری معانی عمیق انسانی و اعتقادی، طلب یاری از امام زمان (عج) و دعوت ایشان به قیام و خونخواهی، بهره‌مندی از صور خیال، بویژه؛ تشبیه و استعاره، استفاده‌ی معتدل و هدفمند از آرایه‌های لفظی از دیگر ویژگی‌های سبک شعری اوست.

در این پایان‌نامه که در حوزه‌ی ادبیات دینی شیعه نگاشته شده است؛ برآنیم تا بر اساس شیوه‌های نقد نوین به سبک‌شناسی و تحلیل ساختاری شعر دینی سید حیدر حلی بپردازیم. پژوهش حاضر در چهار فصل تقسیم‌بندی شده است؛ فصل اول به کلیات پژوهش اختصاص دارد و در فصل دوم ابتدا اشاره‌ی مختصری به اوضاع سیاسی، اجتماعی، ادبی روزگار شاعر پرداخته می‌شود. سپس به بررسی شرح احوال شاعر از تولد تا وفات، آثار وی و غرض-های شعر ایشان پرداخته شده است. در فصل سوم، نیز به معرفی شعر دینی شاعر و اندیشه‌های او در ضمن این اشعار و همچنین نقد آن‌ها پرداخته می‌شود. رویکرد فصل چهارم نیز به تحلیل ساختاری شعر دینی شاعر اختصاص یافته است.

اللّٰهُ وَلِيّ التّٰوْفِيْقِ وَ السّٰدَاد

فصل اوّل

کلیات پژوهش

۱-۱- تعریف موضوع

سید حیدر حلّی یکی از بزرگترین شاعران عراق در عرصه‌ی ادبیات شیعی به شمار می‌آید که شعرهای نیکویی در فنون و اغراض مختلف شعری دارد. اما شعرهای دینی او، بویژه مرثیه‌های وی در سوگ امام حسین(ع) از زیباترین نمونه‌های شعری در این غرض است. حلّی توانسته است در این گونه‌ی شعری میان شعر دینی و اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی حاکم بر روزگار خویش، پیوندی محکم برقرار کند. شعر دینی وی همراه با اعتدال و به دور از اغراق و غلو است. در شعر وی واژگان فصیح، ترکیب‌های قوی، صنایع بدیعی نیکو، الفاظ روان و شیوا، معانی لطیف و ژرف، عنصر عاطفه دینی و... به چشم می‌خورد. بهره‌مندی از صور خیال، بویژه تشبیه و استعاره، و نیز استفاده از آرایه‌های ادبی از جمله؛ رد العجز علی الصدر، جناس، طباق و... و اقتباس از قرآن کریم، حدیث شریف، از ویژگی‌های بارز سبک و زبان شعر دینی اوست.

۱-۲- پرسش

پرسش‌های اساسی این پژوهش، عبارتند از:

- ۱- ویژگی‌های برجسته‌ی سبک شعر دینی حلّی چیست؟
- ۲- کاربرد صور خیال در شعر وی چگونه است؟
- ۳- کاربرد آرایه‌ها و صنایع بدیعی در شعر وی چگونه است؟
- ۴- شاخص اصلی سبک شعری وی چیست؟

۱-۳- فرضیه

- ۱- ویژگی‌های برجسته‌ی شعر دینی حلّی، تصویرگری و بهره‌مندی از صور خیال است.
- ۲- حلّی در کاربرد صور خیال بیشتر به تشبیه و استعاره گرایش دارد.
- ۳- حلّی در بکارگیری آرایه‌ها و صنایع بدیعی از حد اعتدال عدول ننموده است.
- ۴- شاخص اصلی سبک شعری وی در دو ویژگی (تقلید و تجدید) خلاصه می‌شود.

۱-۴- اهمیت، ضرورت و اهداف تحقیق

هدف اساسی این پژوهش آن است تا تحلیلی نو از سبک شعر دینی و متعهد سید حیدر حلّی عرضه نماید. از آنجا که حلّی، شاعری متعهد و شیعی است، آشنا ساختن مخاطبان با شعر ایشان یکی از هدف‌ها و ضرورت‌های اصلی این پایان نامه می‌باشد. افزون بر این، این پایان نامه بر آن است تا مخاطبان را با یکی از شاعران متعهد شیعی که به تبیین ارزشهای دینی و ترسیم سیمای اهل بیت (علیهم السلام) پرداخته است، آشنا سازد.

۱-۵- کاربرد پژوهش

این پایان نامه می‌تواند منبع بسیار مهمی برای استفاده‌ی دانشجویان ادبیات عربی، فارسی، الهیات و دیگر علاقه‌مندان به ادبیات متعهد شیعه باشد. افزون بر این می‌تواند یکی از منابع مورد استفاده پژوهشگران قرار گیرد که در زمینه ادبیات عراق، به ویژه ادبیات شیعی آن کشور پژوهش می‌کنند.

۱-۶- پیشینه‌ی پژوهش

پژوهش‌هایی که درباره‌ی شعر حلّی صورت گرفته است، به دو دسته تقسیم می‌شوند:
(۱) کتاب:

-الموسوي، مدین، (۱۴۱۸)، السید حیدر الحلّی شاعراً، الطبعة الأولى، بیروت، دار النقلین.
این کتاب در دو باب تدوین شده است. باب اوّل شامل دو فصل است که نویسنده در فصل اوّل آن، اوضاع جامعه‌ی سید حیدر حلّی را از نظر سیاسی و اجتماعی و ادبی مورد بحث و بررسی قرار داده است. فصل دوّم این باب نیز به معرفی زندگینامه‌ی شاعر، ولادت، شخصیت، آثار وی و... اختصاص یافته است. باب دوّم کتاب نیز، شامل دو فصل است که در فصل اوّل آن، برخی از اغراض شعری شاعر از جمله؛ مدح، رثا، تشبیب و... معرفی شده‌اند. در فصل دوّم نیز نویسنده به بررسی برخی از صورت‌های ظاهری شعر حلّی، از جمله زبان شعری، رمز در شعر وی، وحدت موضوعی و... پرداخته است.

(۲) پایان نامه:

- ابراهیمی، یوسف، (۱۳۸۹)، مقایسه مراثی اهل بیت (ع) در دیوان سید شریف رضی و سید حیدر حلّی، دانشگاه شهید بهشتی.

این پایان‌نامه در چهار فصل تنظیم گردیده که در فصل اوّل آن، رثا و معنای لغوی و اصطلاحی آن مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل دوّم، اوضاع سیاسی، اجتماعی، علمی و فرهنگی دوره شریف رضی مورد کنکاش قرار گرفته است و به زندگی سیاسی، جایگاه اجتماعی و... شاعر نیز اشاره شده است. در فصل سوّم،

به اوضاع سیاسی، اجتماعی، ادبی و فرهنگی دوره سید حیدر حلی، زندگی و جایگاه ادبی شاعر و اغراض شعری وی پرداخته شده است. در فصل چهارم، اشعار دو شاعر در موضوع‌های مختلف، مورد مقایسه و بررسی قرار گرفته است.

۳) مقاله:

- البهادلی، علی، (۱۳۷۶)، السید حیدر الحلی شاعراً، المنهاج، شماره ۸، صص (۳۱۱-۳۱۳).
- سلیمان، محمد کامل، (۱۳۷۴)، السید حیدر الحلی شاعر الثورة الحسینیة بین الریادة و الالتزام، العرفان، شماره ۷۹۳-۷۹۴، صص (۱۳۰-۱۳۸).

- ، (۱۳۷۰)، المهدویة فی شعر السید حیدر الحلی، العرفان، شماره ۷۶۲، صص (۵۴-۶۰).
- ، (۱۴۰۰)، الایدولوجیا الشیعیة و رثاء الامام الحسین «ع» فی شعر السید حیدر الحلی، المنطلق، شماره ۱۱، صص (۵۵-۶۰).

- ، (۱۳۷۲)، الحلی شاعر الثورة الحسینیة، العرفان، شماره ۷۷۵-۷۷۶، صص (۱۶۴-۱۷۲).
از جمله تفاوت‌های مهم و اساسی پایان نامه حاضر با پژوهش‌های صورت یافته، دو مورد زیر است:
الف) نگارنده در این پایان نامه به تجزیه و تحلیل سبک شعر دینی این شاعر پرداخته است.
ب) سعی شده است در این پژوهش از مبانی نقد نوین در سبک‌شناسی اشعار دینی وی استفاده شود.
دو محور ذکر شده، وجه تمایز این پژوهش با پژوهش‌های پیشین است.

۱-۷- روش پژوهش

الف) روش گردآوری اطلاعات: کتابخانه‌ای و استفاده از مجلات علمی-پژوهشی و سایت‌های مختلف.
ب) ابزار گردآوری: فیش برداری، شبکه‌های کامپیوتری.
ج) روش تجزیه اطلاعات: پس از منبع‌شناسی با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی به گردآوری و تدوین اطلاعات مورد نظر پرداخته شده است.

۱-۸- ساماندهی پژوهش

این پژوهش در چهار فصل زیر، طراحی و تدوین شده است:
فصل اول: کلیات پژوهش.
فصل دوم: بررسی و تحلیل اوضاع سیاسی، اجتماعی و ادبی روزگار حلی.
فصل سوم: شعر و اندیشه‌ی حلی.
فصل چهارم: تحلیل ساختاری شعر دینی حلی.

فصل دوّم

بررسی و تحلیل اوضاع سیاسی، اجتماعی، ادبی

روزگار سید حیدر حلّی

سرزمین عراق در روزگار سید حیدر حلّی، بخشی از امپراطوری عثمانی به شمار می‌رفت که به چند ولایت تقسیم می‌شد و بر هر ولایتی یک والی حکمرانی می‌کرد. فساد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی از ویژگی بارز آن روزگار بوده است.

در چنین روزگاری، سید حیدر حلّی در نیمه‌ی شعبان ۱۲۴۶هـ.ق - ۱۸۳۱م در «بیرمانه» از توابع شهر حلّه به دنیا آمد. یک سال بیشتر نداشت که پدرش را از دست داد، و تحت سرپرستی عمویش، سید مهدی، که از فاضلان، شاعران، ادیبان و پارسایان آن زمان بود، قرار گرفت. حلّی، سبک‌های ادبی، فنون مختلف شعری، تاریخ، معارف دینی و دیوان شاعران بزرگ قدیم عرب را نزد عمویش آموخت؛ سپس مقدمات تحصیل خود را در حلّه گذراند؛ آنگاه به نجف اشرف رفت و از محضر بزرگان فقه و اصول و خطابه بهره‌ها برد و در حوزه علمیه شرکت کرد و نزد برجسته‌ترین طلبه‌های شیخ مرتضی انصاری دانش‌ها آموخت.

حلّی یکی از بزرگترین شاعران عراق است. شعرهای دینی او، بویژه مرثیه‌های وی در سوگ امام حسین (ع) زبان زد خاص و عام گشت و در این عرصه بر همه‌ی شاعران برتری یافت. او در این شعرها، احیاگر فرهنگ قرآن کریم، سیره‌ی رسول الله (ص) و اهل بیت (ع) است؛ همچنان که از طریق این شعرها نقش مهمی در آگاهی و بیداری جامعه‌ی خویش ایفا نموده است. این انسان متعهد در چنین فضایی، زبان دانش و ادب خود را در خدمت قلب و زبان مردم و ارزش‌های انسانی - اسلامی قرار داد.

حلّی در ضمن مرثیه‌ی اهل بیت (ع) به نقد اوضاع جامعه‌ی خویش می‌پردازد و دستگاه حکومتی حاکم بر جامعه را ادامه‌ی حکومت‌های پلیدی همچون؛ بنی‌امیه معرفی می‌نماید و مردم را در این مسیر به پیروی از اهل بیت (ع) و تمسک به آنها فرا می‌خواند.

نگارنده در این فصل بر آن است تا اوضاع عمومی، تاریخ فرهنگی روزگار شاعر و تأثیر آنها بر ادب وی را مورد بررسی قرار داده و در ادامه نیز به زندگی و موضوع‌های گوناگون شعر حلّی پرداخته می‌شود.

۲-۱- جغرافیای حلّه و تاریخ فرهنگی آن

پس از آن که تمدن‌های «بابلی»، «کلدانی»، «سومری» رو به سستی نهاد؛ امیر «سیف الدولة صدقه»^۱ تصمیم گرفت تا در منطقه زیبای غرب فرات، یعنی حلّه، دولت «بنی مزید» را تأسیس کند، سپس در سال ۴۹۵هـ.ق

۱- سیف الدولة الصدقة: امیر سیف الدولة الصدقه بن منصور بن دبیس بن علی بن مزید الأسدی است که حکومت او شامل، بصره، کوفه، واسط، بطحیه، هیت و عانه می‌شد. وی به مدت ۲۳ سال حکومت کرد و در سال ۵۰۱هـ.ق - ۱۰۸۶م به قتل رسید. (کرکوش؛ ۱۹۶۵، ج: ۱، ۲۲)